

ПАРАДИГМА ПОДАТКОВИХ ТА ПОЗИКОВИХ ФІНАНСІВ

Податки, державні запозичення, неподаткові надходження, грошова емісія та надходження від приватизації сьогодні складають основу фінансового забезпечення функціонування держав із розвинутою ринковою економікою, а також тих, хто прагне до них приєднатись. Причому фіскально незначні, часто ситуативні неподаткові надходження, грошова емісія — інфляційний, а тому вкрай обмежений у використанні засіб покриття дефіциту бюджету і притаманні здебільшого умовам постсоціалістичної трансформації тимчасові можливості акумулювання надходжень від приватизації не можуть виступати рівнозначною податкам та позикам альтернативою формування стабільної фінансової інфраструктури виконання державою покладених на неї суспільством функцій. Традиційні податкові і необхідні для збалансування бюджету (менш фіскально значущі) позикові форми фінансування суспільних потреб — невід'ємні атрибути сучасного соціально-ринкового державотворення, податки та запозичення — ключові елементи державних фінансів.

Податки як першооснова функціонування системи перерозподільних відносин формують базові рамки експансії фіску. Оподаткування передбачає вилучення державою частини грошових доходів суб'єктів ринку для фінансування суспільно необхідних видатків (продукування суспільних благ). Позики дозволяють розширити фінансову активність держави: акумульовані на кредитній основі кошти спочатку використовуються як фінансове забезпечення продукування суспільних благ, але пізніше — повертаються (із відсотками) кредиторам держави за рахунок надходжень податків. І головне завдання формування та реалізації фіскальної політики полягає в тому, щоб, по-перше, акумулювати максимум надходжень податків, мінімально дестимулюючи фінансово-господарську діяльність суб'єктів ринку; по-друге, залучати позики без загрози дестабілізації функціонування економіки і державних фінансів у перспективі; по-третє, спрямовувати акумульовані шляхом оподаткування і державного запозичення кошти на фінансування таких суспільно необхідних видатків, які сприятимуть поживленню економічної активності і, як наслідок, збільшуватимуть надходження податків як основного джерела фінансового забезпечення функціонування держави.

Дослідженню податкового і боргового фінансування суспільно необхідних видатків приділялась належна увага західними вченими-фінансистами. Податки в умовах соціально-ринкового державотворення (ринкового господарювання) у різні часи вивчали Ш. Бланкарт, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, А. Вернс, К. Віксель, Дж.М. Кейнс, Е. Кларк, А. Лаффер, Е. Ліндаль, У. Мадзолі, Р. Масгрейв, Ф. Нітті, М. Пантелеоні, А. Пігу, Д. Рікардо, Е. Сакс, А. Селдон, П. Самуельсон, А. Сміт та багато інших не менш іменитих науковців. Значний внесок у дослідження позикового забезпечення функціонування держави був зроблений Р. Барро, Дж. Б'юкененом, А. Лернером, Д. Лекстоном, Р. Масгрейвом, Ф. Модільяні, Дж. Тобіном,

Дж. Стігліцом. Праці всіх згаданих економістів можна вважати науковим підґрунтям для подальших розробок у сфері оподаткування та державного запозичення як з теоретико-пізнавальної, так і з прагматичної прикладної точок зору.

Особлива увага західною фінансовою думкою приділялась пошуку оптимального співвідношення податкових і позикових форм фінансового забезпечення функціонування держави. Тут погляди науковців варіюють від заперечення необхідності використання позикового фінансування суспільних видатків з огляду на обов'язковість повернення позик і процентів за ними за рахунок майбутніх податкових надходжень, що в результаті зменшує суспільне багатство (А. Сміт¹) до визнання потреби боргового збалансування бюджету задля створення оптимального фінансового середовища стимулювання економічного зростання як умови поступу у суспільному розвитку (А. Вагнер², Дж.М. Кейнс³). Висловлювались і так звані проміжні позиції: з одного боку, щодо небажаності розширення практики державного запозичення як такої, що, акумулюючи для фінансування державних потреб вільні ресурси ринку капіталів, спричиняє скорочення інвестицій приватного сектора економіки і, тим самим, підриває можливості зростання ВВП у довгостроковій перспективі (М. Фрідмен⁴, Д. Лекстон⁵); з іншого — доцільності встановлення податкового навантаження на оптимальному для максимізації стимулів прояву підприємницької ініціативи рівні⁶ із фінансуванням незабезпечених податковими джерелами видатків бюджету за рахунок розміщення позик (А. Лаффер⁶).

Крім того, доводилась еквівалентність податків і позик як форм фінансового забезпечення функціонування держави з огляду на усвідомлення суб'єктами ринку необхідності обслуговування та погашення теперішніх запозичень за рахунок майбутніх податкових надходжень і завчасної капіталізації на ці потреби коштів (Д. Рікардо⁷, Р. Барро⁸). Обґрунтовувалась доцільність податкового фінансування створених за рахунок позик капіталь-

¹ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Пер. с англ. — М.: Соцэкгиз, 1962. — 512 с.

² Wagner A. Three Extracts on Public Finance. In: Classics in the Theory of Public Finance. Ed. By R. A. Masgrave, A.T. Peacock. — New York, St. Martin's Press, 1967. — P. 112–131.

³ Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. — М.: Прогресс, 1978. — 412 с.

⁴ Friedman M. Capitalism and Freedom. — Chicago: The University of Chicago Press, 1962. — 256 p.

⁵ Лекстон Д. Внешние последствия государственного долга. Спец. выпуск Научно-исследовательского управления МВФ. — Б.м. — 1996. — 212 с.

⁶ The Economics of the Tax Revolt: A Reader // Ed by A. B. Laffer, J.P. Seymour. — New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1979. — 384 p.

⁷ Рікардо Д. Сочинения: В 3-х т.: Пер. с англ. — М.: Госполитиздат, 1955.

⁸ Barro R. Are government bonds net Wealth? // Political Economy. — 1974. — № 2. — P. 5–7.

них благ усіма поколіннями, які ними користуватимуться (Р. Масгрейв⁹). Р. Макконелл та С. Брю¹⁰ піддали сумніву можливість ефективного розміщення акумульованих державою позикових (та податкових) ресурсів, а Дж. Б'юкенен¹¹ прийшов до висновків про залежність вибору вартісних пропорцій податкового і боргового навантаження не стільки від економічних, скільки від політичних чинників. Звісно, всі ці аспекти співвідношення податкових і позикових форм фінансування суспільно необхідних видатків потребують подальшого комплексного переосмислення, особливо із врахуванням закономірностей функціонування фіска в умовах ринкового трансформування системи соціально-економічних відносин.

Проблеми фінансового забезпечення функціонування держав із транзитивною економікою досить ґрунтовно досліджені провідними українськими (В. Андрущенко, О. Василюком, Т. Вахненко, В. Вишневським, В. Гейцем, Т. Єфименко, В. Лисицьким, З. Луцишин, О. Кириленко, В. Козьком, І. Луїною, С. Львовичим, П. Мельником, А. Поддєрогіним, А. Соколовською, В. Суторміною, В. Федосовим, І. Чугуновим, С. Юрієм) і російськими (А. Вавиловим, О. Врубльовською, Є. Гайдаром, Д. Головачовим, І. Горським, Л. Дробозіною, І. Каравасовою, В. Кашиним, В. Князевим, А. Ковальовою, І. Озеровим, В. Пансковим, В. Романовським, І. Русаковою, Г. Трофімовим, Д. Черником, Т. Юткіною) науковцями. Щоправда, характерним для цих розробок є або розгляд податкових і позикових форм фінансування видатків бюджету окремо, або дослідження теоретичних підвалин та практик функціонування державних фінансів в цілому. Лише у працях В. Андрущенка можна знайти протиставлення податків і позик як складових фінансової інфраструктури соціально-ринкового державотворення із обґрунтуванням основних концептуальних засад їх комбінування, а також звичну для фінансової думки Заходу термінологію «податкові і позикові фінанси»¹². Але, знову ж таки, мета дослідження та форма викладу матеріалу не дозволила цьому вченому розглянути функціональні взаємозв'язки оподаткування і державного запозичення в умовах ринково орієнтованого трансформування соціально-економічних відносин (в деталях).

Податкові фінанси як система податків та фіскальних механізмів їх акумулювання і використання є першоосновою функціонування державних фінансів. *Позикові фінанси* як сукупність державних запозичень та всієї фіскальної інфраструктури залучення, використання та повернення (із відсотками) кредитних ресурсів — альтернативна податковим фінансам форма державних фінансів. Використання податкових і позикових фінансів в рамках формування та реалізації фіскальної політики дозволяє державі коригувати широкий спектр

соціально-економічних відносин і, тим самим, визначати тенденції зміни пропорцій відтворення та суспільного розвитку в цілому. Відповідно податкові і позикові фінанси — інструменти спрямування розбудови соціально-економічної системи в оптимальне русло, якими в жодному разі не можна нехтувати при розробці концепції трансформування економік перехідного типу.

Таким чином, перед нами постає завдання узагальнити вже накопичені на сьогодні знання щодо наукового осмислення і практики взаємопов'язаного функціонування податкових та позикових форм державних фінансів, а також провести дослідження теоретико-методологічних підвалин податкового та боргового фінансування суспільно необхідних видатків за ринкової трансформації економіки.

Податкові фінанси виникли ще за часів зародження державності задля фінансового забезпечення задоволення певних потреб суспільних груп (найчастіше пов'язаних із введенням війн) та життєдіяльності їх владних еліт і, пройшовши довгий еволюційний шлях, стали інструментом коригування державою пропорцій соціально-економічного розвитку. Непосильно обтяжливі для основної маси населення податки, що сплачувалися часто без будь-якого економічного обґрунтування і використовувалися на прийнятні лише для вузького кола осіб цілі, поступово перетворились на увідомлені обов'язкові платежі громадянина державі, яка розподіляє їх в інтересах суспільства в цілому. Це був доленосний історичний поступ, який назавжди закріпив за податковими фінансами роль невід'ємного атрибута державотворення, елемента фінансової інфраструктури розбудови демократії в ринковому економічному середовищі.

У теоретичних концепціях західних вчених-економістів податкові фінанси розглядаються з двох позицій: в рамках примусових індивідуальних платежів державі, у якій є можливості із високою ефективністю розміщувати акумульовані у бюджеті фінансові ресурси (так звані податків Сакса і Пігу) і в контексті громадянського обов'язку фінансово підтримувати обраний курс демократичного державотворення, оплати можливості економічної активності в умовах оптимально контрольованого державою функціонування ринку (податку Кларка). Обидва підходи ґрунтуються на розумінні податкових фінансів як елемента фіскального обміну — фінансового забезпечення продукування державою необхідних всім суспільних благ, проте по-різному трактують сам факт реалізованого в результаті фіскального вибору. У концепції податків Сакса і Пігу чітко формулюється виключне право держави організувати перерозподільні процеси незалежно від прагнень і побажань економічних суб'єктів — платників податків та громадян — отримувачів суспільних благ (інших менш компетентних в питаннях фіска суб'єктів податкових відносин), лише б цей перерозподіл був максимально ефективним. І навпаки, згідно теоретичної конструкції податку Кларка фіскальний вибір реалізується шляхом опосередкованого демократичними процедурами досягнення фіскального компромісу між платниками податків і громадянами-виборцями, а держава виступає лише своєрідним виконавцем в узгодженні широкого спектру фінансових інтересів. Тобто податок у цьому контексті розглядається мало не як добровільний платіж на виз-

⁹ Musgrave R.A. The Theory of Public Finance. — New York etc.: McGraw-Hill Book Company, 1959. — 498 p.

¹⁰ Макконелл Р., Брю С. Макроекономіка / Пер. з англ. — Львів: Просвіта, 1997. — 612 с.

¹¹ Бьюкенен Дж. М. Сочинения: Пер. с англ. — М.: Таурус Альфа, 1997. — 812 с.

¹² Див., наприклад, Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). — Львів: Камінь, 2000. — 486 с.

начені суспільною згодою цілі соціально-ринкового державотворення.

В реальній дійсності ані податків Сакса та Пігу, ані податку Кларка в чистому виді існувати не може. Адже, з одного боку, фіскальні рішення таки приймаються в результаті збалансування вже існуючих індивідуальних фінансових інтересів. Крім того, гіпотетичні конструкції — гарний матеріал для наукового теоретизування, але ще не достатня основа для ефективного фіскального регулювання. З іншого боку, досягти повного консенсусу в організації перерозподільних відносин також нереально. Демократичні процедури орієнтовані на прийняття рішень більшістю (всі процеси суспільного вибору можуть експлуатуватися вдало створеними політичними коаліціями¹³) і завжди залишаються незадоволені фіском індивіди чи навіть цілі соціальні групи. Тому говорити про всеосяжне самоусвідомлення необхідності фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї (оптимальних) функцій навіть у дуже віддаленій перспективі, у якій демократія і суспільний розвиток набуватимуть все більш досконалих рис, не доводиться. Завжди існуватиме ціла низка проблем, пов'язаних з небажанням платити податки через відсутність розуміння потреби фінансування певних видів витратків бюджету — так звана проблема «вимушеного пасажира», а також зумовлене конкурентним ринковим господарюванням прагнення окремих економічних агентів користуватися суспільними благами, не приймаючи солідарної участі у їх оплаті, — проблема «безбілетного пасажира». Одним словом, не виникає жодних сумнівів, що примус в оподаткуванні ніколи не стане анахронізмом.

Звісно, коли А. Сміт сформулював перші принципи оподаткування, примусовість податкових фінансів була дещо іншою, ніж за сьогодення. У ті часи податкові форми не відповідали економічним та соціальним реаліям, справляння податків спричиняло масу незручностей податкоплатникам, податкове адміністрування не відзначалося особливою ефективністю, а зв'язок податки — суспільні блага був вельми непереконливим. Не дивно, що за таких обставин жорсткий фіскальний примус перетворився на об'єктивну умову функціонування фінансової системи держави. Поступ в досягненні справедливості, визначеності, зручності та вигоди в оподаткуванні поряд із скороченням окремих витратків бюджету пом'якшили негативний вплив податкових фінансів на господарювання суб'єктів ринку. Примус в оподаткуванні, під впливом суспільно прийнятої мінімізації експансії фіску, поступово трансформувалася у менш антагоністичні форми.

З часом відбулось усвідомлення необхідності втручання держави у соціально-економічні процеси не лише в рамках рекомендованого Смітом усунення так званих «провалів ринку», а й для цілеспрямованого коригування відтворювальних пропорцій і суспільного розвитку. З поширенням позитивних прецедентів державного фінансового господарювання податкові відносини почали асоціюватися вже не із «абсолютним злом» і навіть не із «злом заради добра», а із власне оплатою недоступних для продукування ринком суспільних благ, що, в

свою чергу, не могло не призвести до подальшого підвищення значення примусу у функціонуванні податкових фінансів. Утвердилось (вперше у поглядах А. Вагнера) розуміння того, що у держави є чимало можливостей ефективно розв'язувати складні економічні та соціальні проблеми, але для цього їй необхідна достатня фінансова база, сформована (в основному) за рахунок податків. До речі, саме ці ідеї слугували першоосновою для трактування податкових фінансів як усвідомленої необхідності у розбудові держави загального благоденства та економіки добробуту.

Концепція широких меж фінансової діяльності держави розвивалася далі Дж.М. Кейнсом. Коли соціально-економічні відносини стали настільки складними, що ринок почав відчувати серйозні труднощі у їх регулюванні, активне фіскальне втручання в економічні процеси стало безальтернативним засобом забезпечення зростання ВВП, а податкові фінанси — дієвим фінансовим інструментом досить ефективного розміщення капіталів і коригування пропорцій відтворення в інтересах суспільства в цілому. Здавалося б, від перерозподільних процесів отримують вигоду всі, а тому незацікавлених платити податки бути не може. Проте із розширенням експансії фіску значення примусовості податкових фінансів зростало, а усвідомлення фіскального обов'язку, навпаки, ставало більш розмитим. Виявилось, що за значної фінансової активності держави виникала маса проблем, пов'язаних із пошуком оптимальних схем розбудови фіску, суб'єктивними баченнями справедливості перерозподілу ВВП, прагненнями окремих суб'єктів фіскальних відносин отримати зиск від перекосів акумулювання і використання податкових надходжень, що в результаті негативно відображалось на макроекономічних показниках та загальній фіскальній дисципліні.

Навіщо розширювати фінансове господарювання держави (сплачувати податки), якщо стабільного зростання ВВП не досягти? Це питання було покладене монетаристом М. Фрідменом в основу критики кейнсіанства. Знову почали пропагуватись ідеї обмеження експансії фіску, але вже із розширенням рамок (більш ефективного на думку монетаристів) грошово-кредитного регулювання. Із практичною реалізацією цієї концепції макроекономічної політики примусовість податкових фінансів стала дещо втрачати свою знову набуту досить яскраву вираженість — податкове навантаження зменшувалось, а сплата податків вже не асоціювалась із фінансуванням «надмірно роздутих» витратків бюджету. Разом з тим, значного поступу в напрямі утвердження сприйняття податку як громадянського обов'язку не спостерігалось. В умовах абсолютного звуження меж фінансової діяльності держави її ефективність суттєвих змін не зазнала. До того ж, прогнозованого монетаристами досягнення стійкого економічного зростання не відбулося. Максимальне обмеження використання фіскальних важелів макроекономічного регулювання виявилось помилковим.

Загострення проблеми організації ефективних перерозподільних процесів активізувало пошуки оптимального, за певного (поточного) розвитку соціально-економічної системи, рівня оподаткування. Визнання серед науковців і практиків отримала концепція

¹³Tideman N., Tullock G. A New and Superior Process for making Social Choices / Journal of Political Economy.— Chicago, 1976.— Vol. 84, No 6.— P. 1145.

«фіскальної кривої Лаффера». А Лаффером було доведено, що збільшення податкового навантаження супроводжується пошавленням економічної активності та зростанням сум сплачених податків і податкових платежів лише до певної межі (точки фіскального оптимуму), далі — відбувається звуження легального сектора економіки і розширення тіньового, відтік капіталів за кордон із відповідним зменшенням податкових надходжень. Висновки, здавалося б, очевидні — за встановлення податкового навантаження на рівні точки фіскального оптимуму можна досягти максимально можливих темпів зростання ВВП за рахунок створення сприятливого податкового середовища активізації підприємництва та, одночасно, фінансових інтервенцій із акумульованих у бюджеті максимальних надходжень податків. Примусовість податкових фінансів за таких обставин, теоретично, повинна була би втратити сенс, а усвідомлення фіскального обов'язку перед суспільством — стати основою мотивації справляння податків. Проте практичні результати реформи оподаткування не виправдали всіх цих очікувань.

Як виявилось, більшість суб'єктів ринку, які в умовах високого податкового навантаження користувалися практиками обходу податків, за зниження рівня оподаткування не поспішали проявляти свої фіскальні чесноти. Причина цього — жорстке ринкове середовище господарювання (фіскальний альтруїзм не покращує конкурентні позиції бізнесу) і все ті ж проблеми неефективного перерозподілу ВВП, які потрібно було не ігнорувати, а по мірі можливостей розв'язувати¹⁴.

Сучасна фінансова думка розглядає податкові фінанси через призму формування і використання бюджетних ресурсів, взаємозв'язків податки — суспільні блага і пошуку ефективних механізмів цієї фіскальної трансформації. Зокрема, Дж. Б'юкенен акцентує увагу на тому, що фіскальні рішення приймаються на основі певної теоретичної концепції, але вже після їх узгодження із інтересами впливових суспільних груп. Це, з одного боку, дозволяє спрямувати фінансову активність держави у суспільно прийнятне русло, а з іншого — створює умови для появи перекосів перерозподільних процесів. У дослідженнях Дж. Стігліца¹⁵ і Ш. Бланкарта¹⁶ наголошується на позитивній ролі розбудови державних фінансів у розвитку демократії і суспільства, але також підкреслюється, що весь позитив може звестися нанівець за ігнорування суспільних інтересів заради досягнення породжених проявом індивідуальних фінансових амбіцій цілей. Тобто стверджується, що податкові фінанси можуть слугувати як засобом забезпечення процвітання всіх суб'єктів податкових відносин, так і знаряддям руйнації сподівань суспільства. Останнього допускати, звісно, не можна. І це забезпечуватиме примусовість сплати податків та пропагування позитивних ефектів розбудови оподаткування.

Таким чином, податкові фінанси у концепціях вчених-фінансистів Заходу прийнято трактувати як елемент перерозподільних процесів, «систему податків та зумовлених ними фіскальних інститутів у супроводі, ... ідей і наукових положень їх пояснюючих, теоретизуючих, нормопрписуючих»¹⁷.

Дослідження проблем оподаткування науковцями України та Росії ґрунтується на переосмисленні здобутків фінансової думки Заходу у парадигмі методології панівного до 90-х рр. XX ст. марксистського вчення. Крім того, сам процес постсоціалістичної економічної трансформації, що передбачає тимчасове співіснування елементів ринкової і етатичної соціально-економічних систем, не може не накладати своїх відбитків на наукові пошуки. Сучасна «транзитивна» економічна дійсність та вироблені десятиліттями радянських часів догмати досліджень формують особливі підходи до пізнання фінансових явищ, зумовлюють нетрадиційні, у порівнянні з розробками західних науковців, бачення перерозподільних процесів і форми викладу матеріалу. Так, зокрема, на противагу західному описовому стилю досліджень постсоціалістична фінансова наука оперує чітким формулюванням визначень економічних категорій із подальшим їх логічним обґрунтуванням в рамках об'єкта, предмета та мети наукових пошуків. Причому вже із цих визначень можна зрозуміти весь зміст, які вчені вкладають у поняття «податок».

Під податком як першоосновою податкових фінансів найчастіше розуміють обов'язковий, індивідуальний платіж до державного або місцевого бюджетів, який стягується у законодавчо встановленому порядку із організацій і фізичних осіб у формі відчуження грошових коштів, що належать їм на правах власності, господарського відання чи оперативного управління з метою фінансового забезпечення діяльності держави та (або) муніципальних утворень¹⁸. Можна зустріти і більш схожі на західні зразки трактування податку як законодавчо оформленої, примусової форми отримання державою частки вартості ВВП, фінансового гаранта ефективного виконання державою, перш за все, її суспільних функцій та інструмента регулювання економічного розвитку¹⁹, а також досить цікаві концептуальні підходи до оподаткування як сплати своєї ціни монополістичної купівлі-продажу послуг державою при виконанні своїх функцій²⁰.

Характерним для всіх цих визначень податку є акцент на ключовій ролі держави в організації перерозподільних відносин. Наголошується, що саме їй надаються широкі повноваження у визначенні пріоритетів соціально-економічного розвитку та податкових інструментів фінансового сприяння їх досягненню. І тут немає нічого дивного. Навіть в країнах розвинутою ринковою економікою можливості позитивного впливу експансії фіску на відтворення вже не заперечуються.

¹⁴ Докладніше див. Крисоватий А.І., Кошук Т.В. Гармонізація оподаткування у парадигмі загальнодержавних інтересів // Фінанси України. — 2004. — № 2. — С. 25–33.

¹⁵ Стігліц Джозеф Е. Економіка державного сектора: Пер. з англ.: А. Олійник, Р. Сільський. — К.: Основи, 1998. — 642 с.

¹⁶ Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С.І. Терещенко та О.О. Терещенко; Передмова та наук. ред. В.М. Федосова. — К.: Либідь, 2000. — 474 с.

¹⁷ Андрущенко В.Л. Знач. праця. — С. 151.

¹⁸ Черник Д. Основи податкової системи: Учеб. посібник. — М.: ЮНИТИ, 1998. — С. 27.

¹⁹ Мельник П.В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці: Монографія. — Ірпін: Академія Державної податкової служби України, 2001. — С. 89.

²⁰ Барулін С. В. Налог как цена услуг государств // Финансы. — 1995. — № 2. — С. 33–41.

Більше того, в умовах постсоціалістичної трансформації на державу повинні покладатися зобов'язання спрямувати трансформаційні процеси в оптимальне русло, оскільки ринкові механізми господарювання (до того ж не достатньо розвинуті) не здатні цього зробити. Інша справа, що із часів планово-адміністративної економіки фінансова діяльність держави не відзначалася особливою ефективністю і ця проблема потребує нагального вирішення.

Ще одна особливість: у двох із наведених (типових) визначень підкреслюється примусовість сплати податків. Це можна пояснити впливом низки кон'юнктурних обставин. Так, по-перше, в Україні (Росії) відразу після прийняття рішення щодо ринкового трансформування соціально-економічних відносин було запроваджене оподаткування сучасних західних зразків, орієнтоване на досить високий рівень перерозподілу ВВП. Як наслідок — обтяжливі, а також не пристосовані до реальних практик функціонування економіки податкові форми не могли не викликати фіскального спротиву у суб'єктів ринку. По-друге, за відсутності досконалого правового поля та практичного досвіду адміністрування податків держава стикнулася із серйозними труднощами в акумулюванні податкових надходжень. І по-третє, навіть ті податкові доходи, які все-таки централізувались у бюджетах, використовувались вкрай неефективно, що не дозволяло утвердитись у суспільній свідомості розумінню податку (податкових фінансів) як фінансового інструменту забезпечення досягнення поступу у соціально-економічному розвитку та демократичному державотворенні. Звісно, все це змушувало розбудовувати державні фінанси із орієнтацією на жорстку примусовість оподаткування.

Відсутність подібних прецедентів функціонування сьогодні розвинутих ринкових економік та недосконалі механізми представницької демократії ускладнювали формування адекватних «транзитивним» соціально-економічним обставинам фіскальних відносин, що часто зумовлювало негативний (обмежувало позитивний) вплив податкових фінансів на процеси відтворення. Незважаючи на вжиття численних заходів для покращення фіскальної дисципліни, масштаби ухилення від сплати податків зростали, стабілізувавшись на певному рівні лише після відчутного зменшення податкового навантаження. А далі (в Україні) — навіть в умовах прийняття ситуативних рішень в рамках подальшої лібералізації фіскалу та ліквідації можливостей для використання найбільш поширених способів нелегального обходу податків зворотного руху в напрямі детінізації економічних відносин не спостерігалось. Крім того, поширеними стали практики легального уникнення оподаткування, що також не сприяло наповненню бюджетів у короткостроковій перспективі²¹. І все це, як результат загострення проблем «вимушеного і безбілетного пасажира», закономірно.

Разом з тим, тенденцію спрямування перерозподільних процесів в Україні у прийнятне суспільству русло слід оцінювати позитивно. Хоч і не послідовні, але об'єктивно необхідні рішення щодо усунення диспро-

порцій оподаткування, перегляду пріоритетів формування видаткової частини бюджету та удосконалення практик функціонування фіскалу — крок до досягнення компромісу у взаємовідносинах держави, податкоплатників та громадян-виборців (суб'єктів податкових відносин). Тому подальше трансформування перерозподільних процесів у цьому напрямі потрібно не призупиняти, а продовжувати, звісно, зробивши висновки із допущених прорахунків²². Лише за таких умов суспільна оцінка фіскалу ставатиме все більш позитивною, а сприйняття оподаткування як виконання громадянського обов'язку перед суспільством вже не видаватиметься мало не утопічним. Але, попри все це, податки тоді, як і сьогодні будуть нічим іншим як обов'язковими платежами юридичних і фізичних осіб, які встановлюються для утримання державних структур і для фінансового забезпечення виконання ними функцій держави²³.

Позикові фінанси почали використовуватись вже у період досягнення вагомому поступу у розвитку грошово-кредитних відносин як добровільна (кредитна) альтернатива у цей час ще яскраво вираженим примусовим податковим фінансам і досить швидко набули такого поширення, яке перетворило їх на загрозу функціонування економіки і фінансової системи держави. Незважаючи на початкову відсутність фіскального антагонізму залучення позик, в подальшому виникла потреба обслуговування та погашення утвореного в результаті активізації запозичення державного боргу за рахунок додаткових податкових надходжень. Причому, якщо спочатку позики використовувались для фінансування екстраординарних (військових, на ліквідацію наслідків стихійних лих) видатків, то пізніше — просто як засіб збалансування дедалі більшого дефіциту бюджету, що значно загострювало проблему формування податкових джерел поповнення фінансових ресурсів держави. Не обмежене можливостями акумулювання податків зростання видатків бюджету згодом настільки збільшило фіскальні потреби держави, що значне підвищення рівня оподаткування і, як наслідок, сповільнення економічного розвитку стало неминучим.

І хто сьогодні скаже напевне, чи зацікавила б А. Сміта розробка принципів оптимального оподаткування, якби загострення ситуації з обслуговуванням і погашенням значних обсягів накопиченого державного боргу не вимагало постійного збільшення податкових надходжень? Не видається дивним і те, що цим видатним економістом-класиком доцільність використання позик взагалі була заперечена. Мінімальна експансія фіскалу, сприятливе для прояву підприємницької ініціативи оподаткування та збалансований бюджет на той час стали панацеєю відновлення динамічного розвитку ринкової економіки і оздоровлення державних фінансів. Позикові фінанси як елемент пов'язаного з функціонуванням фіскалу фінансового середовища та форма руху позикового капіталу ще десятиліттями розглядались в кон-

²¹ Крисоватий А.І., Кошук Т.В. Гармонізація оподаткування у парадигмі загальнодержавних інтересів // Фінанси України. — 2004. — № 2. — С. 61–68.

²² Подальші фіскальні трансформації повинні мати комплексний характер і не виступати дезорієнтуючим фактором у виробленні суб'єктами ринку стратегій фінансово-господарської діяльності.

²³ Крисоватий А.І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні. — Тернопіль: Карт-бланш, 2005. — С. 34.

тексті гіпотетично можливого, але не бажаного, використання позик (кредитних ресурсів) для фінансування державних потреб.

Із прискоренням розвитку економічних процесів, що виявило резерви збільшення податкових надходжень за рахунок розширення бази оподаткування, панівною в економічній науці стала «теорема еквівалентності Рікардо». Д. Рікардо було помічено, що позикове фінансування видатків бюджету (функціонування позикових фінансів) може створювати умови для зниження рівня оподаткування; низькі податки сприятимуть активізації економічної діяльності суб'єктів ринку, яка, в свою чергу, забезпечуватиме необхідне для подальшого повернення запозичень із сплатою процентів за ними збільшення надходжень податків. Причому підкреслювалось, що очікування експансії фіска в майбутньому не дозволяє економічним агентам за низького податкового навантаження розширити свою фінансово-господарську активність настільки, щоб це забезпечило зростання надходжень податків більше, ніж вимагає потреба обслуговування та погашення державного боргу. Відповідно податки і позики — еквівалентні форми фінансування видатків держави. Але Д. Рікардо висловлювалось також застереження щодо неминучості прояву негативних економічних та фіскальних ефектів «бездумного» запозичення, що, по суті, піддало сумніву таку еквівалентність.

Коли в поглядах науковців і фінансистів-практиків остаточно утвердилось переконання, що реальну загрозу для функціонування фіска становлять лише надмірні обсяги залучення позик, скептичне ставлення до перспектив розвитку позикових фінансів поступилося першістю ідеям пропагування економічно виправданого запозичення. У теоретичних розробках А. Вагнера та К. Дітцеля державним позикам вже відводилась роль інструмента проведення макроекономічної політики, який, акумулюючи для фінансування державних потреб вільні (не задіяні у відтворювальних процесах) ресурси ринку капіталів, забезпечує підвищення загальної народногосподарської ефективності капіталу²⁴. Не дивно, що така позиція слугувала обґрунтуванням подальшої активізації державного запозичення.

Найбільшим прихильником позикових фінансів був Дж. М. Кейнс. В його концепції розбудови фіска позикові фінанси, як і податкові фінанси, визнаються дієвими інструментами коригування пропорцій відтворення в рамках акумулювання фінансових ресурсів держави. Під впливом ідей кейнсіанства за запозиченнями було закріплене призначення постійного доповнення податкових джерел фінансування суспільних видатків: стимулювання економічного зростання вимагало збільшення видатків бюджету та (або) зниження рівня оподаткування, а отже, здійснення запозичень; безвідносно до фази економічного циклу часто виникала ситуативна потреба маніпулювання доходами і видатками держави (збільшення дефіциту бюджету), внаслідок чого відбувалося «позапланове» розміщення позик. Причому обмеження на позикове фінансування державних потреб були відносно відсутніми. Динамічне зростання ВВП (розширення бази оподаткування) вважалось достатнім

фінансовим забезпеченням боргових виплат, які в перспективі зростатимуть. Позикові фінанси набули вражаючого, у порівнянні з всією історією свого функціонування, поширення.

Позиції збалансування економічного розвитку, а не бюджету притримувався і автор теорії «функціональних фінансів» А. Лернер²⁵. Останній вважав, що суспільна ціна державного боргу є значно нижчою, ніж кризових явищ функціонування економіки. Крім того, з іменем А. Лернера пов'язана також розробка ідей справедливості боргового фінансування видатків бюджету. За значної активізації державного запозичення добре помітним став фіскальний контраст: якщо зрілі податкові форми перерозподілу ВВП базуються на русі грошових потоків від порівняно забезпечених прошарків суспільства до менш забезпечених (через систему прогресивного оподаткування і соціальних гарантій), то запозичення в кінцевому підсумку передбачають покращення фінансового становища кредиторів держави (не найбільш багатих соціальних груп) за рахунок всієї сукупності споживачів суспільних благ і це, на перший погляд, суспільно непринятно. Але якщо врахувати те, що завдяки використанню позикових фінансів можна досягти прискорення економічного зростання, яке, в свою чергу, зумовить збільшення податкових надходжень — фінансової бази зростання (в тому числі і соціальних) видатків бюджету, то покращення добробуту власників державних цінних паперів вже не сприймається як соціальна дискримінація. Інша справа, коли темпи зростання ВВП є низькими.

Крім того, в умовах значної активізації розвитку позикових фінансів проявились і інші негативні економічні наслідки державного запозичення, які отримали назву «ефекту витіснення». Так, по-перше, було виявлено, що із виходом держави на ринок позикових ресурсів попит на них збільшується і це призводить до підвищення процентних ставок. Відповідно певна частина інвестиційних проектів приватного сектору втрачає свою економічну привабливість — обсяги інвестування суб'єктами ринку зменшуються. По-друге, стало очевидним, що в умовах обмеженості вільних ресурсів ринку капіталів (додаткове) державне запозичення здійснюється за рахунок зменшення обсягів кредитування приватних інвесторів. Тобто профінансовані із позикових джерел видатки бюджету зумовлюють, хоч і не завжди рівнозначне²⁶, але все-одно істотне витіснення приватних інвестицій, що, звісно, не прискорює економічне зростання. З цього приводу Дж. Тобін навіть висловився, що будь-який додатковий бюджетний стимул для боротьби з рецесією сьогодні не мислимий²⁷, обґрунтовуючи, по суті, доцільність використання майже виключно податкового фінансування скоригованих у бік зменшення видатків держави.

Незважаючи на досить посередні, порівняно із очікуваними, результати практичної реалізації кейнсіанських рецептів фіскального регулювання, існування «ефекту витіснення» було піддане сумніву Р. Барро. Продов-

²⁵ Lerner A.P. Consumer's Surplus and Micro-Macro // Journal of Political Economy. — 1963. — February. — P. 214–228.

²⁶ Як правило, не всі вільні ресурси ринку позикових капіталів за відсутності державного запозичення використовуються приватним сектором для інвестування.

²⁷ Challenge. — 1986. — May / June. — P. 9.

²⁴ Козлюк В.В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України: Монографія. — Тернопіль: Картобланш, 2002. — С. 15.

жуючи дослідження в рамках виведеної Д. Рікардо еквівалентності податків і позик, цей фінансист формулює «теорему нейтральності» державного боргу. Р. Барро доводить, що в умовах зумовленого активізацією державного запозичення зниження рівня оподаткування суб'єкти ринку намагаються трансформувати свої додаткові доходи не стільки в споживчі витрати та інвестиції, скільки у заощадження — фінансове забезпечення сплати майбутніх високих податків. Заощадження, в свою чергу, поповнюють ресурси ринку позикових капіталів, а отже, ніякого витіснення приватних інвестицій не відбувається. Співвідношення приватного і державного секторів економіки, в результаті, практично не змінюється. Тому задля підвищення ефективності реалізації стимулюючої фіскальної політики потрібно лише правильно визначати, коли доцільніше надавати перевагу позиковому, а коли податковому фінансуванню державних потреб.

Р. Макконел і С. Брю згодом конкретизували цю думку, розкритикувавши фіскальну стратегію «проїдання» позик. Ними стверджувалось, що збільшення поточних (споживчих) видатків бюджету не завжди виправдане навіть за рахунок додаткових податкових надходжень бюджету, не говорячи вже про пов'язане із потребою подальшого обслуговування та погашення державного боргу запозичення. Д. Міделтон зайняв ще радикальнішу позицію, вважаючи, що розширення боргових меж експансії фіску призводить до створення «безвідповідального суспільства»²⁸. А Дж. Б'юкенен вже без зайвої риторики відмітив, що можливість фінансувати поточні видатки має ґрунтуватися виключно на податках. Проте, фінансування видатків, пов'язаних із віддачею в майбутньому може здійснюватись і за рахунок позикових фінансів.

Вельми скептичне ставлення до «теореми нейтральності» Р. Барро висловив Дж. Стігліц. Останній вважав рівнозначне розміщення позикам збільшення заощаджень суб'єктів ринку неможливим. Адже, як правило, зниження рівня оподаткування (запозичення) відбувається за активної економічної діяльності одних поколінь, а фіскальний тягар погашення державного боргу покладається на інші вікові групи. Тому сучасне активізації запозичення покоління не схильне заощаджувати — високі податки все-одно сплачуватиме покоління прийдешнє; інвестування суб'єктів ринку таки заміщується фінансуванням видатків бюджету; відбувається не завжди економічно виправдане «розростання» державного сектору економіки. Одним словом, на думку Дж. Стігліца, позикові фінанси — це, скоріше інструмент дестабілізації економіки, ніж фінансовий регулятор у забезпеченні оптимального розвитку соціально-економічної системи.

Потрібно відмітити, що позиція Дж. Стігліца формувалася в умовах функціонування економіки за стабільних, але не надто високих темпів економічного зростання, коли були випробувані і кейнсіанські, і монетарні концепції макроекономічного регулювання, а також фіскальна стратегія А. Лаффера, побудована на основі

встановлення оптимального рівня оподаткування із фінансуванням непокритих податковими надходженнями видатків бюджету шляхом, по суті необмеженого (не завжди економічно виправданого), державного запозичення. І це, в принципі, пояснює ігнорування цим вченим можливості обслуговування та погашення державного боргу за рахунок зумовлених зростанням ВВП додаткових надходжень податків від розширення бази оподаткування, а не шляхом підвищення ставок податків. Проте така концептуальна основа опису функціонування фіску все-таки не виправдано применшує значення розвитку позикових фінансів для розбудови системи соціально-економічних відносин.

Представники посткейнсіанства не заперечують можливості прояву «ефекту витіснення», наголошуючи, що скорочення приватних інвестицій відбуватиметься дедалі більше із наближенням до повного використання факторів виробництва. Так, Г. Волліч²⁹ стверджує, що за економічного буму розміщувати значні обсяги позик, як і проводити стимулюючу фіскальну політику, не варто. Але в період кризового функціонування економіки не обійтися без опосередкованих позиковими фінансами бюджетних стимулів активізації відтворювальних процесів. Іншої позиції притримується сучасний теоретик позикових фінансів Д. Лекстон, вважаючи, що краще проявити достатню, хай навіть зайву, обережність у позиковій експансії фіску, ніж оглядатись на загрозу нестабільності у пов'язаних із державним запозиченням кредитних процесах. Ці дві точки зору, хоч і відображають різні «полюси» фінансової думки, але мають одне раціональне зерно: використання позикових джерел фінансування державних потреб навряд чи може позитивно вплинути на зростання ВВП без врахування впливу розміщення позик на функціонування ринку капіталів. Узгодження фіскальних концепцій із стратегіями грошово-кредитного регулювання — об'єктивна реальність.

Інший ефект розподілу тягара державного боргу (оподаткування) між поколіннями можна знайти у розробках Р. Масгрейва. Цим вченим-економістом доводиться доцільність фінансування побудови капітальних благ не представниками однієї вікової групи, які у той момент є податкоплатниками, а всіма поколіннями, що цими благами користуватимуться. Це досягається через податково-боргові механізми організації перерозподільних відносин. Правда, і у таких міркувань є слабке місце: чи можливо гарантувати, те що визнані доцільними сучасними поколіннями та профінансовані позиковим шляхом капітальні видатки вважатимуться хоча би такими ж необхідними для поколінь майбутніх?

Але попри всі дискусії науковців щодо регулюючих можливостей державного запозичення, від нього навряд чи колись вдасться відмовитись. Як було відмічено Дж. Б'юкененом, позикові фінанси — дуже зручний інструмент забезпечення «перебування при владі» політиків. Адже можна завойовувати прихильність електорату збільшенням в позиковий спосіб певних (як правило соціальних) видатків бюджету сьогодні, знаючи напевне, що тягар обслуговування та погашення держав-

²⁸ Государственные финансы: Учеб. пособие // В. М. Федосов, Л. Д. Бурак, Д. Д. Бутаков и др.; под ред. В. М. Федосова, С.Я. Огородника и В.Н. Суторминой. — К.: Либидь, 1991. — С. 263.

²⁹ Wallich H. American real Budget Problem — for 1984 Beyond? // Banker. — 1983. — December. — P. 23–24.

ного боргу стане «клопотом» для нової генерації політиків. Фінансово безвідповідально? А чи відомо це широкому загалу виборців? Обмеження збільшення «спокусливого» боргового фінансування видатків держави можуть слугувати хіба що динамізм економічного зростання, який також цікавить електорат і погіршується за надмірних обсягів запозичень, та встановлення граничних розмірів дефіциту бюджету, яке сьогодні практикується в країнах ЄС.

Отже, фінансова думка Заходу розглядає позикові фінанси як альтернативні податковим фінансам кредитні форми і механізми фінансування державних потреб (відкладене в часі оподаткування), які за економічно необґрунтованого використання, замість позитивного впливу на відтворювальні процеси, здатні поставити під загрозу функціонування всієї фіскальної системи і фінансове благополуччя суспільства.

На теренах пострадянського простору рух позикового капіталу у фіскальних процесах прийнято розглядати в рамках економічної категорії «державний кредит», під яким розуміють економічні відносини між державою та юридичними і фізичними особами, у яких держава може виступати позичальником, кредитором та гарантом³⁰. Інші трактування цього поняття дуже близькі до наведеного за змістом з тією різницею, що у них не наголошується на нетиповій для сучасної, навіть постсоціалістичної, держави ролі кредитора у русі позикових ресурсів. Статус держави як гаранта при здійсненні підприємствами розрахунків був характерним для перших років ринкової трансформації соціально-економічних відносин в Україні та Росії, допоки надання таких гарантій не призвело до вагомого зростання державного боргу. Крім того, державний борг у цих країнах початково утворювався за рахунок позик інших держав і міжнародних валютно-кредитних організацій, а також вже зовсім нехарактерних для країн із розвинутою ринковою економікою заборгованостей держави перед вкладниками Опадного банку колишнього СРСР та із невиплаченої у бюджетній сфері і державному секторі економіки заробітної плати. Все це зумовлювало нові, невідомі до цього часу науці, постсоціалістичні особливості розвитку державного кредиту (позикових фінансів).

Перші ринкові (у формі емісії державних цінних паперів) запозичення були здійснені вже в умовах значних труднощів в акумулюванні податкових надходжень, що, по-перше, відразу закріпило за позиками майже виключне призначення збалансування бюджету, а по-друге — створило підґрунтя для подальшого «лавиноподібного» зростання державного боргу. Розміщувались навіть дорогі короткострокові позики: дефіцити бюджетів стали характерною рисою функціонування державних фінансів, виникла потреба обслуговування та погашення вже досить значної державної заборгованості. До того ж, перший етап лібералізації оподаткування не передбачав швидкого зростання податкових надходжень найближчим часом. В результаті — державний борг перетворився на реальну загрозу функціонування економіки та державних фінансів, а після реструктуризації його частини запозичення було на деякий час майже припинене. Проте саме

³⁰ Дробозина Л.А. Финансы. Денежное обращение. Кредит. — М.: Финансы, 1997. — С. 175.

тоді, нарешті, почали проявлятися (не в останню чергу зумовлені трансформацією оподаткування) ознаки макроекономічної стабілізації, а потім — і економічного зростання. Поступове збільшення надходжень податків було основним фінансовим забезпеченням обслуговування та погашення державного боргу.

Щорічне зростання ВВП та розширення доходної бази бюджетів дозволило по-новому оцінити перспективи знову активізованого завдяки цьому запозичення. В останніх розробках провідних вітчизняних вчених-фінансистів³¹ наголошується, що залучення позик (функціонування позикових фінансів) повинно визначатися не стільки необхідністю «механічного» покриття дефіцитів бюджетів, скільки вимогою створення сприятливих фіскальних умов для прискорення соціально-економічного розвитку.

Продовження ринкових економічних трансформацій та подальша демократизація суспільних відносин, структурна перебудова економіки із одночасним поступовим, але не першочерговим³², підвищенням рівня соціальних гарантій потребують значних обсягів державних видатків і залучення позик. Це дозволить забезпечити не лише динамічне зростання ВВП, збільшення можливостей фінансування видатків бюджетів із податкових джерел і, як наслідок, обслуговування та погашення нових боргів без підвищення податкового навантаження³³, а й розв'язати ті складні боргові проблеми, які вже накопичені. Вироблення податково-боргових стратегій фіскального регулювання в рамках транзитивної економіки (України) — об'єктивна реальність. І головне тут — не допускати непродуктивного використання позик та враховувати описані західною економічною наукою (нами вище) негативні ефекти боргового коригування процесів відтворення.

Крім того, потрібно розуміти, що *державні запозичення (позики)* — спосіб фінансування дефіциту бюджету, альтернативна податкам кредитна форма фінансового забезпечення виконання державними структурами функцій держави, використання якої, спричиняючи зміни у перерозподілі ВВП та функціонуванні позикових капіталів, впливає на процеси відтворення. І від адекватності обраної податково-боргової стратегії макроекономічного регулювання наявним соціально-економічним умовам залежить буде цей вплив позитивним, чи ні. Тобто податки та позики, податкові і позикові фінанси — об'єктивні економічні феномени, які використовуються в рамках побудови різноманітних (суб'єктивних) фіскальних концепцій, проявляючи тим чи іншим чином притаманні їм риси. Наслідком цього є або відносна (через вплив недосконалих суб'єктивних чин-

³¹ Див., наприклад, Федосов В., Опарін В., Львовчикін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2002. — 312 с.; Козюк В.В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України: Монографія. — Тернопіль: Карт-бланш, 2002. — 412 с.

³² Різне збільшення бюджетних трансфертів і, як наслідок, споживчих видатків населення викликає не стільки зростання ВВП (пропозиція не встигає адекватно відреагувати на зміни попиту), скільки підвищення цін.

³³ Зростання надходжень податків забезпечуватиме розширення бази оподаткування.

ників) гармонія у функціонуванні економіки та державних фінансів, або економічна і фінансова криза. Контраст у функціонуванні західних і української фінансових систем — тому підтвердження.

І хоч як би скептично західна економічна наука не ставилась до трактувань суті фінансових явищ як об'єктивних відносин базису та суб'єктивних відносин надбудови³⁴, податки і позики, податкові та позикові фінанси завжди відображатимуть відносини базису, а фінансова політика — відносини надбудови. Просто західним вченим не вистачало фактичного матеріалу для виведення таких закономірностей, а всі здобутки досліджень радянської економічної науки ними часто необачно позиціонувались як догматичні класові пережитки. Але, з іншого боку, може саме відкидання потреби вивчення багатьох «капіталістичних» фінансових закономірностей і дозволило радянським фінансистам прослідкувати взаємозв'язки у відносинах базису та надбудови, щоб пізніше звести їх в ранг абсолюту? Крім міркувань над сутністю понять особливих тем для дискусій у них не було — соціалістична модель фінансової системи априорі визнавалася досконалою. Звісно, час показав хибність такого одностороннього і «самовпевненого» підходу до вивчення фінансів, проте це ще не говорить про хибність всього методологічного інструментарію досліджень, який використовувався десятиліттями. Хіба імітація справжніх наукових пошуків може так довго тривати?

Сьогодні для вчених-фінансистів країн постсоціалістичного простору відкриваються нові унікальні можливості проводити дослідження в умовах взаємопроникнення ідей західної та радянської фінансової думки, вивчати різноманітні транзитивні фінансові форми і, тим самим, внести свою лепту у розвиток теорії державних фінансів. А може, навіть, загальноприйняте сучасне (західне) уявлення про фіскал чекає новий «постсоціалістичний» переворот? Навряд чи це хтось сьогодні скаже напевне. Але, на наш погляд, очевидним є те, що акцент на дослідженні сутностей фінансових явищ може пролити світло на пошуки шляхів вирішення багатьох проблем, пов'язаних із їх негативними формами прояву у реальній дійсності.

Потрібно усвідомлювати, що позикові фінанси не є рівнозначною податковим фінансам альтернативою фінансування державних потреб. Податкові фінанси без позикових функціонувати можуть, а позикові фінанси без податкових ні: якщо сплата податків передбачає односторонній рух грошових потоків від підприємницького сектору і громадян державі для фінансування створення нею суспільних благ (суспільно необхідних видатків), то функціонування позикових фінансів ґрунтується на подальшому поверненні залучених для покриття дефіцитів бюджетів (фінансування не забезпечених податковими джерелами суспільно необхідних видатків) позик із сплатою процентів за користування ними, зрозуміло, за рахунок податкових надходжень. Причому потреба обслуговування і погашення накопиченого внаслідок активізації запозичення державного боргу допускає лише ситуативне (як правило економічно не виправдане) переважання боргової частини фіскального потенціалу держави над податковою. Але, разом з тим, виконання як податковими, так і позиковими фінансами фіскальної функції беззаперечно.

Податкові фінанси як елемент перерозподільних відносин регулюють соціально-економічні процеси. Призначення податкових фінансів — вилучати частину фінансових ресурсів у певній категорії економічних агентів — податкоплатників з метою її розподілу (у формі надання суспільних благ) серед всіх громадян. Функціонування позикових фінансів, в свою чергу, зменшуючи обсяги вилучених оподаткуванням фінансових ресурсів у податкоплатників або виступаючи альтернативою додаткових податків, дозволяє фінансувати суспільно необхідні видатки шляхом залучення кредитних ресурсів, але пізніше — зумовлює зворотній рух цих ресурсів і процентних платежів за користування ними за рахунок централізованих у бюджетах та початково призначених для фінансування створення суспільних благ надходжень податків. Це коригує початкові (податкові) форми перерозподільних процесів, зумовлюючи формування інших пропорцій відтворення. Крім того, позики, частково вилучаючи для фінансування державних потреб вільні ресурси ринку капіталів, викликають зміни в обсягах капіталовкладень економічних суб'єктів, що також впливає на розвиток соціальних та економічних процесів. Все це свідчить про виконання податковими фінансами розподільчо-регулюючої, а позиковими — регулюючої функцій та про економічний і соціальний зміст цих явищ.

Таким чином, функціонування податкових форм фінансування державних потреб забезпечує існування держави як суспільного інституту, а також, залежно від характеру акумулювання і використання податкових надходжень, коригує розвиток соціально-економічних відносин. Позикове фінансування суспільно необхідних видатків посилює (послаблює) позитивний (негативний) вплив на відтворення зумовлених функціонуванням оподаткування перерозподільних процесів, а також створює нові перерозподільні і економічні умови для покращення (погіршення) динамізму економічного зростання та суспільного розвитку в цілому. Це потрібно враховувати при побудові фіскальних стратегій макроекономічного регулювання: форми функціонування пов'язаних із акумулюванням надходжень податків і трансформацією податків — суспільні блага податкових фінансів та зумовлених кредитним збалансуванням бюджетів позикових фінансів повинні забезпечувати максимально позитивний вплив перерозподілу ВВП на розвиток соціально-економічної системи із мінімальними негативними наслідками (боргових) змін розміщення капіталу.

В умовах активізації державного запозичення (характерні для переважної більшості країн із розвиненими ринковими і транзитивними економіками) податкові фінанси покликані, забезпечуючи стабільну дохідну базу бюджетів для фінансування суспільно необхідних видатків та формуючи сприятливі для прискорення відтворювальних процесів перерозподільні відносини, створювати умови для функціонування позикових фінансів (обслуговування і погашення державного боргу). І лише взаємоузгоджена економічно обґрунтована розбудова оподаткування та державного запозичення, яка, крім того, не вступатиме у суперечність із розвитком інструментарію грошово-кредитного регулювання, — найкраща фіскальна основа демократичного соціально-ринкового державотворення.

³⁴ Андрущенко В.Л. Знач. праця. — С. 88.